

Κάποιες σημειώσεις για το 2^ο μάθημα - 7 Οκτωβρίου 2025

Έδωσα έμφαση στον ορισμό της ιστορίας ως χρονικό φαινόμενο και ως πεδίο μελέτης. Η ιστορία ορίζεται ως **διαλεκτική** διαδικασία στον χρόνο μεταξύ **τάσεων συνέχειας** και **περιπτώσεων τομών**. → δεν υπάρχει πουθενά στον πλανήτη μας απόλυτη συνέχεια. Μάλλον δεν υπάρχει καμία εξαίρεση. **Αντίστροφα**, δεν μπορεί να υπάρχουν απόλυτες τομές, πάντα και στις πιο πειστικές περιπτώσεις ιστορικών τομών υπάρχουν διαστάσεις συνέχειας.

Σχετίζεται ο ορισμός αυτός με το μάθημά μας διότι έχετε μεγαλώσει και εκπαιδευτεί σε ένα σύστημα που δίνει αποκλειστική προτεραιότητα σε μία διάσταση της τοπικής ιστορίας: στη συνέχεια. Και μάλλον τέτοιο κεφάλαιο γνώσεων και πεποιθήσεων **δε βοηθάει** πολύ στη μελέτη της ιστορικής πορείας των Ρωμιών δηλαδή των ορθόδοξων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας που μέσα στην εκκλησία σχετίζονται με τη λογισύνη στα ελληνικά προ παντός, στην εκκλησιαστική μορφή των ελληνικών, δηλαδή στην κοινή των Ευαγγελίων – **ανεξάρτητα** από τη γλώσσα που μιλούσαν στο σπίτι τους, στη συνοικία τους, στο χωριό ή στην κωμόπολή τους.

Αντίστροφα προέρχομαι από ένα περιβάλλον που ευνοεί την έννοια της θελημένης τομής: το 1789 θα έπρεπε να είναι *tabula rasa* και από εκείνο το έτος και πέρα οι άνθρωποι θα έπρεπε να έχουν γίνει όλοι πεφωτισμένοι και υπεύθυνοι πολίτες ανεξάρτητα από το συλλογικό τους παρελθόν αλλά και από την οικογένεια τους.

Θέλω να σας προτείνω την υπόθεση ότι οι Ρωμιοί δεν είναι μόνο ένας κρίκος σε μια ατελείωτη αλυσίδα από τους μυθικούς χρόνους (της μυθολογίας) ως το σήμερα.

Είναι συλλογικά και το αποτέλεσμα άλλων φαινομένων που ξεπερνάει την αντίληψη του ελληνισμού όπως την έχετε κληρονομήσει από το εκπαιδευτικό σας σύστημα. Έτσι εξηγείται **χωρίς δράμα** την ύπαρξη Ρωμιών που διέφεραν εν πολλοίς από το ιδανικό σύγχρονο Έλληνα το 1924 οπότε τελείωσε η Ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ σύγχρονης Ελλάδος και καινούργιας Τουρκίας.

Οι μισοί ανταλλάξιμοι / πρόσφυγες δεν μιλούσαν ελληνικά αλλά είχαν την υποχρέωση να φύγουν για τη σύγχρονη Ελλάδα όπου έλαβαν την ελληνική ιθαγένεια μετά από την απώλεια της οθωμανικής υπηκοότητας. (Το ίδιο ισχύει για τους Μουσουλμάνους στην επικράτεια της Ελλάδος του 1913, με την εξαίρεση των Μουσουλμάνων της ελληνικής πλέον Θράκης.) Επιμένω στο γεγονός ότι η

Ανταλλαγή ήταν υποχρεωτική και ότι οι ίδιοι οι ανταλλάξιμοι δεν είχαν τη δυνατότητα να παραμένουν στον τόπο τους. (Για την ακρίβεια οι αριθμοί των Μουσουλμάνων ανταλλαξιμών ήταν μικρότεροι από των ορθόδοξων χριστιανών: περίπου 1 Μουσουλμάνος έφυγε για 3 ορθόδοξους Χριστιανούς που ήρθαν.)

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν αδιάφορη ως προς την γλώσσα της κάθε εστίας. Είχε ως μοναδική έγνοια την είσπραξη των φόρων. Οι Ρωμιοί που δε μιλούσαν ελληνικά δεν ήταν σε κατάσταση «απώλειας» όσον χρόνο το ζήτημα της γλώσσας δεν είχε πολιτικοποιηθεί στην περίοδο του σύγχρονου εθνικισμού. Η ορθοδοξία είναι πιο ανοικτός και ποικιλόμορφος κόσμος από το νέο-ελληνικό έθνος. Χωράνε περισσότεροι άνθρωποι στη δικαιοδοσία των ορθόδοξων πατριαρχών σε σύγκριση με το σύγχρονο ελληνικό έθνος.

Για να διευκρινίσω την ιδέα, αναφέρθηκα στο εξής βιβλίο που γράφηκε ως αυτοβιογραφία και ως μαρτυρία:

Καλαϊτζόγλου, Βασίλης, *Στις παράγκες. Ιστορία μιας ζωής*, Αθήνα: Εστία, 1993.

Πρόκειται για την πορεία μιας φτωχής οικογένειας από την Καππαδοκία που είχε κι άλλα χαρακτηριστικά: είχε και τις ίδιες γνώσεις, τεχνογνωσίες, τρόπους ανθρώπινης συναναστροφής πέρα από τη φτώχεια. Οι μεγάλοι (οι γονείς του συγγραφέως) δεν ήξεραν ελληνικά και βρίσκονταν σε μια τυπική «πατρίδα» όπου ήταν πρακτικοί ξένοι.

Η αφήγηση δείχνει τις δυσκολίες της προσαρμογής στον καινούργιο τόπο. Από την ενηλικίωση του αφηγητή και πέρα, έχασα εγώ (ως ειδικός της οθωμανικής κοινωνίας του 19^{ου}/20^{ου} αιώνα) το πρώτο μου ενδιαφέρον διότι πολιτικοποιείται και βιώνει πλέον τις εμπειρίες ενός Ελλαδίτη. Η εμπειρία της γερμανικής κατοχής είναι κοινή για πρόσφυγες ή παιδιά προσφύγων και ντόπιους. Η απώλεια ενδιαφέροντος μου όμως είναι συμπτωματική για την ομαλοποίηση εκείνου του πληθυσμού και την σχετική αφομοίωση στο εθνικό καλούπι του ελληνικού κράτους αλλά και της νεοελληνικής κοινωνίας. Και δείχνει ότι η ένταξη εκείνων των ανθρώπων ή των απογόνων τους γίνεται μετά από κάποιες δεκαετίες. Η περίπτωση των τουρκοφώνων είναι οδυνηρή διότι η μητρική τους γινόταν αντιληπτή ως παράδοξη, ως ανωμαλία και η δική τους κληρονομιά δεν προστατευόταν αλλά καταπολεμιόταν από το κράτος και την τοπική κοινωνία.

Λόγια εξαίρεση για αυτή την γενική πορεία είναι η προσέγγιση της κας. Μέλπως Λογοθέτη-Merlier που ίδρυσε το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών και που ξεκίνησε από ενδιαφέρον για την μουσική τότε ζωντανή κληρονομιά των Καππαδόκων στα 1930. Αλλιώς η αντίδραση σ' αυτή την κληρονομιά είναι αρνητική. Το

καθεστώς του Μεταξά απαγόρευε τον τύπο στα καραμανλήδικα στην Ελλάδα, π.χ. Το έθνος δεν συμπεριλαμβάνει τους ανθρώπους που ήρθαν όπως ήταν αλλά με την συνθήκη ότι έπρεπε να μπουν στη στενή μορφή του νεοελληνικού εθνικισμού, της επίσημης καθαρής ελληνικότητας.

Πέρα από την περίπτωση των Καππαδόκων που είναι εντυπωσιακή, μπορούμε να πούμε ότι η απόσταση μεταξύ των εισελθόντων και των ντόπιων ήταν πάντα ένα σημαντικό θέμα.

Και αυτό το μοτίβο το έχω εξηγήσει με την αναφορά στο μυθιστόρημα *Στου Χατζηφράγκου* του Κοσμά Πολίτη.

Με την ευκαιρία, μιλήσαμε για τις σχέσεις μεταξύ ιστοριογραφίας και λογοτεχνίας/μυθοπλασίας. Ποιες διαστάσεις της μυθιστορηματικής αφήγησης, του λογοτεχνικού λόγου (σκέφτομαι και τα ποιήματα του Καβάφη) σχετίζονται με την μελέτη της ιστορίας, του παρελθόντος; Μια φοιτήτρια υπογράμμισε ότι η λογοτεχνία δίνει έμφαση στα συναισθήματα και την υποκειμενικότητα του συγγραφέως ενώ η ιστοριογραφία έχει, κλασικά, ως στόχο την αντικειμενικότητα των γνώσεων. **Αντίστροφα**, πρότεινα την ιδέα ότι μάλλον και οι υποκειμενικότητες ανήκουν στην ιστορία και είναι θέμα ιστορικής μελέτης.

Ο Κοσμάς Πολίτης χρησιμοποιεί μια γλώσσα η οποία υποτίθεται να είναι απήχηση των ελληνικών όπως μιλούσαν στη Σμύρνη τον 19^ο και αρχές του 20^{ου} αιώνα. Είναι ελληνικά χωρίς αυστηρή τυποποίηση του νεοελληνικού κράτους. Εννοείται ότι μοιάζουν με τα ελληνικά της ανεξάρτητης Ελλάδας αλλά σχετίζονται με την οθωμανική πολιτεία και τον κοινό οθωμανικό πολιτισμό. Επίσης αντανακλούν την παρουσία άλλων γλωσσών πέρα από τα οθωμανικά τουρκικά: ιταλικά, γαλλικά προ παντός. Επίπτωση (;) ή μόνο συνέπεια εκείνης της κατάστασης είναι η απαραίτητη παρουσία ενός γλωσσαρίου στο τέλος του τόμου για να έχουν πρόσβαση νέοι Ελλαδίτες σε μερικές πραγματικότητες που τους ξεφεύγουν.

Άλλη διάσταση του κειμένου που δείχνει μεγάλη διαφορά μεταξύ της κοινωνικής και πολιτισμικής συγκυρίας των Ρωμιών και της νεοελληνικής του εθνικού κράτους είναι η παρουσία μιας Εβραίας πρωταγωνίστριας στην αφήγηση στην οποία ερωτεύεται ένας νέος Ρωμιός. Είναι κατάσταση απίθανη στην Ελλάδα ενώ ήταν κάτι εφικτό στην ύστερη οθωμανική κοινωνία. (Δεν ήταν ο κανών αλλά ήταν κάτι που σε αστικό πλαίσιο μπορούσε να συμβεί αφού υπήρχαν και Εβραίοι υπήκοοι). Η μυθιστορηματική ειρωνεία είναι ότι η συγκεκριμένη έχει έρθει στη Σμύρνη από

τα Επτάνησια και ότι τα ελληνικά της ήταν μάλλον πιο παρόμοια με τα ελληνικά της ανεξάρτητης Ελλάδας από τα ρωμέϊκα της Σμύρνης.

Για να ενισχύσω την ιδέα της διαφοράς των Ρωμιών με τους Ελλαδίτες, έδωσα το παράδειγμα του μυθιστορήματος *Ο Χατζή Μανουήλ* του Θράσου Καστανάκη. Ενώ το βιβλίο είναι στα ελληνικά με απήχηση της ελληνικής γλώσσας όπως μιλούσαν στην Κων./πολη ως το 1955/1964, ο τίτλος ο ίδιος δείχνει έναν κόσμο που ξεφεύγει από το εθνικό πλαίσιο. Ένδειξη κοινωνικής διάκρισης είναι ο τίτλος Χατζής που χρησιμοποιούσαν οι Χριστιανοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά από προσκύνημα στη Ιερουσαλήμ. Αυτή η συνήθεια είχε ως πρότυπο την θρησκευτική υποχρέωση στο Ισλάμ. Ένας ολοκληρωμένος μουσουλμάνος πρέπει να πάει στη Μέκκα. Επίσης το όνομα, αν και ενταγμένο στην χριστιανική παράδοση είναι εβραϊκής καταγωγής.

Βλ. <https://firmisrael.org/learn/emmanuel-meaning-exploring-god-with-us-in-the-bible/>

Μια τολμηρή διάσταση του βιβλίου είναι το γεγονός ότι ο πρωταγωνιστής του βιβλίου είναι ύποπτη προσωπικότητα. (Υπάρχουν και φωτεινά πρόσωπο στο βιβλίο, αλλά όλοι οι άνθρωποι έχουν μια αμφίσημη διάσταση.) Η πλοκή του μυθιστορήματος είναι η ακμή και η τελική αλλά εκπληκτική παρακμή ενός Ρωμιού που περνάει υπερβολικά καλά σε μια περίοδο (Α.΄ ΠΠ και τα λίγα χρόνια αμέσως μετά) οπότε υπέφερε ο κοσμάκης. Είναι περίπτωση ύβρεως ο Χατζή Μανουήλ. Δεν υπάρχει συστηματικό αυτό-κολακευτικό χαρακτήρα η καλή λογοτεχνία.

Ανέφερα το αρμενικό μοτίβο. Ενώ στην ύστερη οθωμανική κοινωνία (και ως σήμερα) δεν ήταν τόπος όπου οι Χριστιανοί διάφορων δογμάτων ζούσαν σε κατάσταση αλληλεγγύης. Κάθε άλλο. Ο Χατζή Μανουήλ τα καταφέρνει να αποκτήσει το κονάκι στον Βόσπορο μιας αρμενικής οικογένειας που έχει εκτοπιστεί από τους Νέο-Τούρκους. Αυτή η λεπτομέρεια της αφήγησης ενδιαφέρει τον ιστορικό. Ο συγγραφέας δεν έχει συμφέρον σε αυτή την αναφορά. Αλλά ήταν κοινός τόπος στην οθωμανική κοινωνία ως το 1923 ότι οι Αρμένιοι είχαν σφαγιαστεί από το 1915 και πέρα. (Είναι θέμα-ταμπού στη σημερινή Τουρκία.) Επίσης ο συγγραφέας παρουσιάζει ένα Ρωμιό που εκμεταλλεύεται τα δεινά των άλλων Χριστιανών για να αποκτήσει ένα ωραίο σπίτι που χωρίς την ευκαιρία δε θα μπορούσε να αγοράσει.

→ μέσα στην αφήγηση επίσης υπάρχει ένα ισχυρό ερωτικό στοιχείο. Ενδιαφέρει τον ιστορικό του πολιτισμού. Ο ερωτισμός σχετίζεται με τον τόπο του λουτρού / χαμάμ που ανήκει στο ρεπερτόριο του οριενταλισμού άρα αυτό το βιβλίο ενός

πρώην Κων./πολίτη είναι δείγμα αυτό-οριενταλισμού, ο οποίος είναι έσχατο στάδιο του οριενταλισμού ως τέλεια αποξένωση των ντόπιων από τον τόπο τους.

Για να αποκτήσετε γνώσεις για τον οριενταλισμό, μπορείτε να διαβάσετε το βιβλίο του Edward Said που έχει αυτόν τον τίτλο και εγκαθιστά τον όρο στις ανθρωπιστικές επιστήμες (1978). Αλλά σας συμβουλεύω να κοιτάξετε την αυτοβιογραφία του με τίτλο *Out of Place* που είναι πιο προσβάσιμη αφήγηση και βασίζεται στις ίδιες έννοιες.

<https://www.public.gr/product/books/english/literature/classical-literature/orientalism/1033091>

<https://www.politeianet.gr/el/products/9780141187426-g-edouard-said-PENGUIN-P-B-ORIENTALISM-WESTERN-CONCEPTIONS-OF-THE-ORIENT>

<https://www.penguinrandomhouse.ca/books/159784/out-of-place-by-edward-w-said/9780679730675>

→ **Θέμα για δικούς σας συλλογισμούς** → *Με ποιόν τρόπο, σε ποιόν βαθμό έχει φροντίσει η Ελλάδα ως εθνικό κράτος για την εμφάνιση ενός είδους συλλογικού αυτό-οριενταλισμού που την έχει απομακρύνει από την ιστορία των αληθινών/εμπειρικών Ρωμιών και από τη γεωγραφική της ζώνη όπου βρίσκεται αναπόφευκτα;*

→ **Παρατήρηση για τον Θράσο Καστανάκη και την περίοδο 1918-1923.**

Μετά από την ανακωχή του Μούδρου (31 Οκτωβρίου 1918) ως την είσοδο των στρατιωτικών δυνάμεων του Μουσταφά Κεμάλ και του κινήματός του στην Κων./πολη (6 Οκτωβρίου 1923) υπήρχε ατμόσφαιρα διάλυσης στην Κων./πολη αλλά και επίσης μεγάλης ελευθερίας με μαζικές αφίξεις προσφύγων από την Ρωσία που βίωσε την μπολσεβίκη επανάσταση (7 Νοεμβρίου 1917), Αρμένιοι και Ρωμιοί επιζήσαντες που έφταναν στην αυτοκρατορική πρωτεύουσα όπου πιθανόν θα λάβαιναν βοήθεια από τα πατριαρχεία. Η εποχή χαρακτηρίζεται από μια ασύγκριτη άνθιση στα γράμματα σε όλες τις γλώσσες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Καστανάκης (1901-1967) δημοσιεύει τα πρώτα του λογοτεχνικά κείμενα τότε στον πλούσια τύπο στα ελληνικά της Πόλεως. Αποφασίζει πολύ πριν από την είσοδο των εθνικιστικών δυνάμεων να μεταναστεύσει στο Παρίσι όπου σπούδασε και έγινε καθηγητής νέων ελληνικών στο γαλλικό ακαδημαϊκό σύστημα. Ο Θράσος Καστανάκης έχει γράψει δύο σημαντικά μυθιστορήματα με τόπο αφήγησης την Κων./πόλη. *Η Φυλή των Ανθρώπων* (1932) - *Ο Χατζή Μανουήλ* (1956). Ως ιστορικός του πολιτισμού ενδιαφέρομαι για την αναπαράσταση του τόπου

στον οποίο μεγάλωσε αν και, προφανώς, περνάει ο τόπος από το φίλτρο της ευαισθησίας και της φαντασίας του.

Βλ. <https://www.in.gr/2022/12/23/stories/thrasos-kastanakis-syggrousi-anamesa-stin-ellinikotita-kai-tin-eyropaikotita/>